

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію **Врублевської Тетяни Василівни**

„Концепт „Поділля“ у мові творів М. Стельмаха”

(Івано-Франківськ, 2018. – 234 с.), подану до захисту

на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

У кінці другого десятиліття ХХІ століття лінгвоконцептологія залишається одним із провідних напрямів лінгвістичних досліджень в україністиці. Захищено низку кандидатських дисертацій, присвячених аналізу різноманітних концептів української мови (БОГ, БОГОРОДИЦЯ, ДУША, ПРАВДА / НЕПРАВДА, ЧАС, ПРИРОДА, ЖИТТЯ, ЛЮДИНА, СІМ'Я, ЖІНКА, КРАСА, ВОЛЯ, СТЕП, ПТАХ, ПАМ'ЯТЬ та ін.) на матеріалі як фольклорних, так і художніх текстів. Особливість рецензованої роботи виявляється в тому, що вона присвячена аналізу концепту з іменем-топонімом, дослідження яких має певну специфіку і в українській концептології лише розпочинається. Отже, сучасне українське мовознавство поповнилося новою й актуальною розвідкою.

Цілком умотивованою є мета дисертаційної праці – „розкрити специфіку концепту „Поділля“ в прозі Михайла Стельмаха, його мовну репрезентацію та структурно-сміслову організацію” (с. 2), якої авторка успішно досягла, поставивши та виконавши низку адекватних завдань, зокрема: „1) окреслити теоретичні засади дослідження концептів-власних географічних назв, своєрідність їхнього побутування в художніх текстах; 2) з'ясувати ознаки художнього концепту „Поділля“ в концептосфері М. Стельмаха, обґрунтувати методологію його дослідження; 3) визначити засоби об'єктивації концепту „Поділля“ в прозі письменника, осмислити й номінувати його структурні компоненти-ідентифікатори; 4) розглянути особливості репрезентації

об'єктивацій концепту, визначити їхній конотативний і функціонально-семантичний аспект; 5) описати й структурувати номінативне поле концепту „Поділля“; 6) дослідити специфіку польової організації концепту „Поділля“ в прозі Михайла Стельмаха“ (с. 2–3).

Для дослідження концепту „Поділля“ дисертантка цілком логічно обрала твори вихідця із цієї території, залюбленого в свою малу батьківщину і глибоко закоріненого в подільську мовну стихію Михайла Стельмаха. Т. В. Врублевська здійснила ретельне дослідження його прозових текстів, позначених, як пише авторка, „подільською автентичністю“: романи „Велика рідня“, „Дума про тебе“, „Кров людська – не водиця“, „Правда і кривда“, „Хліб і сіль“, „Чотири броди“, повісті „Гуси-лебеді летять“, „Щедрий вечір“, збірка оповідань „Березовий сік“, п'єса „Зачарований вітряк“. Загалом обсяг і різноманіття фактичного матеріалу (2331 мікроконтекст, що стосується ословлення концепту „Поділля“) забезпечують достовірність одержаних результатів, сформульованих висновків та узагальнень.

Безсумнівною є наукова новизна дисертації, адже вперше в українському мовознавстві системно і всебічно проаналізовано особливості мовної репрезентації художнього концепту „Поділля“ як концепту з іменем-топонімом, що позначає один із історико-етнографічних регіонів України, запропоновано методика дослідження таких концептів.

Дисертація органічно пов'язана з науковими проблемами кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: 2011 – 2015 рр. – „Лексика Поділля“, 2016 – 2018 рр. – „Актуальні проблеми дослідження мовних одиниць сучасної української мови в її загальнонаціональних та регіональних вимірах“, її тему затверджено за засіданні вченої ради цього навчального закладу (протокол № 8 від 27 лютого 2013 р.) та схвалено Науковою координаційною радою „Українська мова“ Інституту української мови НАН України (протокол № 65 від 6 червня 2013 р.).

Т. В. Врублевська фахово і вдало використовує задекларовані в роботі описовий метод, метод компонентного аналізу, метод поля, контекстний аналіз, метод кількісних підрахунків тощо.

Заслужують на схвалення чітка структура рецензованої дисертації, умотивованість та очевидність зв'язку між частинами роботи. Логіка виокремлення та структури розділів підпорядкована розкриттю поставленої мети.

У вступі роботи, як це прийнято, обґрунтовано вибір теми, її актуальність, з'ясовано ступінь її опрацювання в науковій літературі, сформульовано мету й завдання, охарактеризовано джерельну базу дослідження, визначено об'єкт і предмет роботи, окреслено методологію дослідження, наукову новизну, його теоретичну та практичну цінність, подано відомості про апробацію результатів дослідження.

Реалізацію мети роботи логічно розпочинає перший розділ „Теоретичні засади дослідження концептів”, у якому дисертантка з'ясовує стан, проблеми та методологічний апарат сучасної лінгвоконцептології (підрозділ 1.1), підходи до тлумачення терміна *концепт* (підрозділ 1.2), його співвідношення із суміжними термінами – *поняття, лексичне значення, стереотип, художня дефініція, образ* тощо (підрозділ 1.3), структуру концепту, варіативність його ознак і типології концептів (підрозділ 1.4) та особливості концептів-власних географічних назв (підрозділ 1.5). Загалом Т. В. Врублевська доволі глибоко й різнобічно проаналізувала згадані проблеми, цілком слушно зазначивши, що концепти-власні географічні назви – це унікальні культурні концепти, здатні формувати образ етносу, відображати особливості історико-етнографічної території, світорозуміння, світосприйняття, світобачення носіїв (с. 64). За спостереженнями дисертантки, в художній прозі такі концепти „відображають авторське осмислення дійсності, своєрідність соціально-історичного, культурного, інтелектуального досвіду соціуму, мову регіону, указують на просторово-часові координати літературного твору“ (с. 65).

У другому розділі „Інтерпретація художнього концепту „Поділля““ багатоаспектно розглянуто вже сам аналізований концепт. З'ясувавши лінгвістичний статус художнього концепту, під яким авторка розуміє „одиницю концептосфери письменника, що виражає ідіостильове розуміння предмета концептуалізації й відображає історичні, культурні, етнографічні, інтелектуальні, мовні особливості суспільства“ (с. 7 автореф.) та засоби мовної реалізації художнього концепту (підрозділ 2.1), авторка розглядає особливості концепту „Поділля“ як провідного в концептосфері Михайла Стельмаха (підрозділ 2.2). Т. Врублевська визначає аналізований концепт як „художній концепт зі стрижневим словом – топонімом“, думаємо, краще було б назвати *художній концепт із іменем-топонімом*, причому писати не через тире, а через дефіс, як у попередньому розділі було написано *концепт-власна географічна назва*.

Дуже важливим для роботи є підрозділ 2.3 „Методологічні засади дослідження концепту „Поділля“, у якому Т. Врублевська репрезентувала оригінальну методику дослідження концепту з іменем-топонімом, визначаючи в ній такі етапи:

- 1) ідентифікація інформаційного змісту концепту;
- 2) верифікація вербалізаторів концепту;
- 3) побудова структурно-сислової організації концепту;
- 4) опис тематичних компонентів смислового наповнення концепту, семантики їхніх мовних репрезентантів;
- 5) побудова номінативного поля концепту;
- 6) моделювання польової організації концепту (с. 82).

На наш погляд, як сама методика, так і її реалізація в рецензованій роботі є адекватними матеріалу дослідження і, справді, дають можливість об'єктивно описати його смислову структуру.

Наступні підрозділи другого розділу присвячені розглядові власне двох перших етапів цієї методики: підрозділ 2.4 „Ідентифікація структурно-сислових компонентів-вербалізаторів концепту „Поділля““, у якому авторка

описує його трикомпонентну структурно-сміслову організацію, до складу якої входять географічно-мовний, історично-мовний та мовний (можливо, краще було б сказати, *власне мовний*) тематичні компоненти, та підрозділ 2.5 „Верифікація об’єктивації концепту „Поділля““. Для реалізації свого завдання в останньому підрозділі Т. Врублевська розробила дуже вдалу анкету, якою були охоплені 450 осіб віком від 17 до 43 років із Вінницької, Тернопільської та Хмельницької областей. Саме відповіді опитуваних (Продовжіть речення: Поділля – це...; Поясніть слово „Поділля“ людині, яка вперше його чує; Продовжіть речення: Поділля – яке?; Назвіть образ / образи, які асоціюють із Поділлям; Напишіть імена історичних постатей, художників, музикантів, скульпторів, топонімів, історичних подій, що асоціюють із Поділлям; до речі, добре було б ці відповіді відобразити в додатках), дали можливість дисертантці підтвердити об’єктивність виокремлених структурно-сміслових компонентів аналізованого концепту.

Найцікавішим розділом дисертації, на наш погляд, є третій – „Аналіз структурно-сміислової організації концепту „Поділля“ в мові творів М. Стельмаха“, у якому авторка скрупульозно й багатоаспектно аналізує мовний матеріал. Перші три підрозділи присвячено детальному описові трьох компонентів-вербалізаторів концепту – географічно-мовного (підрозділ 3.1), історично-мовного (підрозділ 3.2) та власне мовного, чи діалектного (підрозділ 3.3). Саме результати цих трьох підрозділів дали можливість Т. В. Врублевській сформулювати номінативне поле концепту „Поділля“ (підрозділ 3.4) за трьома типами номінацій: холістичною, ознаковою та асоціативною. Дуже важливо, що всі свої висновки авторка підтверджує кількісними підрахунками, що об’єктивізує висновки.

І, нарешті, вершиною дослідження став підрозділ 3.5 „Модель концепту „Поділля“ в прозі Михайла Стельмаха: польова організація“. Саме польову організацію моделі концепту авторка вважає (і ми з нею погоджуємося) „оптимальним способом розкриття смислу концепту“ (с. 17 автореф.). За спостереженнями дисертантки, ядром концепту „Поділля“ є смислова

домінанта „Поділля – історико-географічний район“, у приядерній зоні перебувають номінації, що відображають ознаки концепту, на ближній периферії – номінації, що відображають географічну територію регіону, дальня периферія – це номінації, що відображають історичне минуле регіону, на крайній периферії знаходяться номінації, що відображають говірку регіону.

Загалом у роботі проведено детальний і кваліфікований аналіз мовних засобів вираження концепту „Поділля“ у творах Михайла Стельмаха. Теоретичні положення підтверджують вдало дібрані приклади. Кожний підрозділ завершують конкретні й належним чином обґрунтовані висновки.

Загальні висновки до дисертації корелюють із поставленими в роботі метою та завданнями, є виваженими, переконливими, впливають з аналізу конкретного мовного матеріалу та мають важливе теоретичне і практичне значення.

Відзначаючи актуальність і глибину дослідження Т. В. Врублевської, аргументованість наукових засад, важливість отриманих результатів, узагальнень і висновків, вважаємо за необхідне висловити певні міркування та зауваження, що виникли під час прочитання тексту дисертації та автореферату:

1. Не дуже вдалою і розпливчастою вважаємо назву другого розділу дисертації „Інтерпретація художнього концепту „Поділля““, адже в третьому розділі, по суті, також описана його інтерпретація.

2. Думаємо, що всі згадані в роботі прізвища дослідників повинні бути обов'язково представлені працями в списку літератури. Так, на с. 20 – 21 авторка пише: „Творчість Михайла Стельмаха неодноразово ставала об'єктом як мовознавчих, так і літературознавчих наукових студій. Лексичну синоніміку творів письменника досліджував А. Бевзенко, фразеологію – А. Авксентьєв, Н. Москаленко, А. Цегельська, Л. Яковенко, лексику – Н. Сидяченко, Т. Ткаченко. Мовотворчість Михайла Стельмаха в контексті української народнопісенності описана Л. Козловською. Велику наукову цінність мають розвідки А. Пікалової „Вербалізація концепту ЛЮДИНА в

поетичних текстах Михайла Стельмаха“, В. Загороднюк „Психологізм романів Михайла Стельмаха“, Є. Павленко „Порівняння як граматична та стилістична категорія (на матеріалі роману М. Стельмаха „Велика рідня“)“, Г. Пелех „Стилістичне вживання відокремлених другорядних членів речення в романі М. Стельмаха „Хліб і сіль““, Л. Новіцької „Топонімія роману Михайла Стельмаха „Хліб і сіль““ та О. Попової „Емоційні okazіоналізми в художній прозі М. Стельмаха““. Однак у списку літератури знаходимо лише праці Т. Ткаченко та А. Пікалової, а роботи інших названих авторів відсутні. До речі, це дало б змогу дисертантці збільшити кількість праць у списку використаної літератури.

3. Як ми зазначали, дисертантка провела дуже добре анкетування для верифікації лексичних об'єктивацій концепту „Поділля“. Однак можна було б провести додаткову верифікацію й порівнюючи уявлення М. Стельмаха про Поділля з творами інших авторів. У пересічних українців Поділля асоціюється насамперед із віршем Лесі Українки „Красо України, Подолля“ із збірки „На крилах пісень“ (цикл „Подорож до моря“), який діти вивчають у другому класі:

Красо України, Подолля! / Розкинулось мило, недбало! / Здається, що зроду недоля, / Що горе тебе не знавало! / Онде балочка весела, / В ній хороші, красні села, / Там хати садками вкриті, / Срібним маревом повиті, / Коло сел стоять тополі, / Розмовляють з вітром в полі. / Хвилюють лани золотії, / Здається, без краю, – аж знову / Бори величезні, густії / Проводять таємну розмову. / Он ярочки зелененькі, / Стежечки по них маленькі, / Перевиті, мов стрічечки, / Збігаються до річечки, / Річка плине, берег рвучи, / Далі, далі поїд кручі... / Красо України, Подолля! / Розкинулось мило, недбало! / Здається, що зроду недоля, / Що горе тебе не знавало!..

Ключові слова *балочка, села, садки, тополі, лани, ліси, ярочки, річка, круча* цілком корелюють із основними ознаками концепту „Поділля“ у творах М. Стельмаха. Але таке порівняння дало б можливість авторці виявити й специфічне, наприклад, те, що Поділля у М. Стельмаха (при найглибшій повазі до нього) це певною мірою радянське відображення Поділля, що знайшло вираження, наприклад, у групі „номінації

підпільних історичних угруповань, з'єднань“ та в конотаціях імен історичних осіб.

4. Дисертація загалом написана гарною українською літературною мовою, добре вичитана, однак подекуди все ж таки трапляються мовленнєві та технічні огріхи: так, замість *виділити* краще писати *виокремити* (с. 19, 47, 78), замість *проявляти – виявляти* (с. 75, 86, 125), замість *в цілому – загалом* (с. 41, 73), замість *складова – складник* (с. 100), замість *прослідкувати – простежити* (с. 102, 123), замість *існуючі – наявні* (с. 51), інколи спостерігаємо надмір пасивних конструкцій (с. 33, 39, 53, 133), на с. 30 – 31 чомусь подано назви наукових праць без лапок.

Висловлені нами зауваження й рекомендації до тексту дисертаційної роботи не мають концептуального характеру і жодною мірою не применшують ваги рецензованого дослідження, характерними ознаками якого виступають послідовність аналітичних позицій, ретельність і сумлінність добору фактичного матеріалу, що забезпечує обґрунтованість і переконливість висновків, які відбивають основні результати виконаного аналізу.

Основні положення роботи глибоко та різнобічно відображено в 16 одноосібних публікаціях (із них 6 – у виданнях, визнаних фаховими, 1 – у зарубіжному виданні, 6 – у матеріалах конференцій, 3 публікації в нефархових виданнях), вони пройшли належну апробацію на 15 представницьких наукових форумах і заслуговують на схвалення. Автореферат повністю розкриває основні положення дисертації.

На підставі вивчення дисертації „Концепт „Поділля“ у мові творів М. Стельмаха” можемо констатувати, що ця робота є завершеною самостійною та цілісною розвідкою з отриманими новими науково обґрунтованими результатами теоретичного та прикладного характеру. Матеріали дисертації мають теоретичне значення для подальшого розвитку когнітивної лінгвістики, зокрема лінгвоконцептології, а також практичну цінність: можуть бути використані у викладанні курсів лексикології, семасіології та стилістики сучасної української літературної мови, у

9

спецкурсах та спецсемінарах із когнітивної лінгвістики, лексикології, стилістики тощо, у практиці створення загальномовних та спеціальних словників і довідників.

Ураховуючи актуальність теми, наукову новизну, оригінальність та обґрунтованість отриманих результатів дослідження, вважаємо, що дисертація „Концепт „Поділля“ у мові творів М. Стельмаха“ відповідає усім вимогам „Порядку присудження наукових ступенів“, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.), а її авторка – Врублевська Тетяна Василівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
професор кафедри історії
та культури української мови
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича

М. В. Скаб

